

պատկերացնեն անոր գնահատելի արժանիքը՝ Արդէն դարերը համոզուած են անոր մեծու-
թեան վրայ եւ անոր անունը հռչակած են
“Մեծ” յորջորջումով:

Թէեւ “Լուր արեղայ” մըն էր, ինչպէս
ինչինքը կոչել սովոր է (Հմմտ. Պտմ., էջ 158),
սակայն իւր վրան կը կենդրոնացնէր կոստանդին
կաթուղիկոսին երկրորդ եւր եւ զայն կ’արգա-
րացնէր հոյակապ պտուղներ յառաջ բերելով:
Բայց իւր ամէնէն մեծ արժանիքը կը կայանայ
անուանի եւ բաղմամբիւ աշակերտներու եւ եր-
կերու մէջ, որոնք ինչպէս մինչեւ ցայսօր՝ այս-
պէս եւ ասկէ վերջ պիտի հանդիսանան անոր
“Մեծ” անուան մշտաբարբառ քարոզներ:

Հ. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՈՍԿԵԱՆ

ՂԱԶԱՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹՈԽԱԹԵՑԻ ՏԱՂԱՍՏԵՑ (1550-1610)

Ղազար կը վերաբերի այն տաղասացներու
շարքին, որոնց թշուառութիւնը լեզու տուած է՝
հեռու հայրենիքէն, ղարկաւթեան մէջ հայ-
րենի աշխարհն ողբալու: Ինչպէս Ստեփանոս եւ
Թակոբ Թոխաթեցիները, նոյնպէս անոնց համը-
րակն Ղազար առաջին անգամ օտար երկրի
տակ կը ծանօթանայ մեզի, սա “ի մայրաքաղաքն
կամենց” յերկիրն Ընդզաց եւ Իլխաց”:

Շնորհեան թուականն (1550¹) անտոյգ
կը մնայ. բայց ծնած է Թոխաթ, ինչպէս կ’երե-
ւայ՝ Ս. Բառասնից թաղը, ուր թաղուած են իւր
ծնողք 1602էն յառաջ. “Գովասանք” ի վերայ
Թոխաթ քաղաքի՝ տաղին մէջ կը գրէ այս
նկատմամբ:

Մեր ննջեցեալքն Թոխաթ հանգած,
Սուրբ Բառասնից թաղըն պառկած:

Հոս հաւանորէն անցուց Ղազար իւր երիտասար-
դութիւնն ալ. յամենայն դէպս Թոխաթ թէ իրրեւ
հայրենիք եւ թէ իբրեւ վայելուչ, վաճառաշահ
եւ փարթամ քաղաք մեծ աղղեցողութիւն գոր-
ծած է Ղազարի վրայ, որ զայն իւր մէջեալ Գո-
վասանքի մէջ “Փարբ Ստամբոլ” կ’անուանէ,
ուր անթիւ “վաճառականներ” կ’երթուեկին,
“բերեն բեռներ, երկիր խնդայ”:
Մինչեւ 1602 իւր կեանքն թաքուն կը

մնայ մեղմ¹, Ղազար կ’երեւայ թէ ականատես
եղած է Թոխաթի 1602, Մայիս 29ի հարուա-
ծին, որով քարոքանդ եղաւ քաղաքը, ղայս
կ’ակնարկէ ինքը իւր Ողբին մէջ:

Եւ զոկիս բերդդ գոված,
Քաղաքդ քո չէր պարտապաճ,
Որ մեր շարեացն եկ քեզ հարուած,
Թախտընեցար աւաղակաց:

“Աւաղակներու” գերող գերիող արշաւանք-
ներէն մաղապուր փախտական կը հասնի Ղա-
զար մինչեւ Ուկրանիոյ Եազովցա քաղաքը, աչքը
յետս դէպի հայրենիք: Իւր Ողբին մէջ ար-
ձանագրած է այս մասին սրտաճմլիկ տողերս:

Ղազար գերի մեղքը դմբած,
Պանդուխտ եղար մէջ Ուուկաց,
Դու հոգ մ’աներ, Տէրն ողորմած,
Տանի իւր տեղն ամէն ցրուած:

Այդ “ցրուած” ներէն էր ինքն ալ, բայց թէ վի-
ճակեցաւ իրեն ամիսփուրիլ հայրենի երգիքին
տակ, չգիտենք. բայց հաւանորէն ոչ:

1605/6 թուին կը գտնենք զինքը Եազ-
ովցա գիւղաքաղաքը, ուր Արիստակէս եւ Վա-
րապետ աշակերտներուն խնդրանքով յօրինած
է Թոխաթի վրայ երեք տաղ, սկիզբը կայ նա-
խերգանք մը, ուր իւր բնակավայրն կը նկարա-
գրէ այսպէս:

Կենամք քաղաք գիւղանման
Քսան տուն կայ ժողովրդեան
Չունինք գրեան, Ամմուռքեան
Ոչ ճաշուգիւրք, ոչ Գանձարան,
Անմըխիթար եմք արեւական,
Չի կար փեշա եւ գործարան,
Մնացաք պարապ եւ առանց բան,
Գրեցաք տետրակս ի Եազովցան²
Եւ ի խընդող մանկանց մեզ կան,
Արիստագէտ, Կարապետեան,
Կարդան զգովքս, ուրախանան,
Միշտ Աստուծոյ գոհութիւն տան³:

¹ Ձեռագիր մը՝ Կերսիսի Շնորհաւոյ Մեկնութիւն
Մատթէի, որ այժմ Օքսֆորդի Բոգլեան Մատենադարանը
կը գտնուի (Թ. 80, Հմմտ. Baronian-Conybeare, Catalo-
gue, էջ 180) կ’ըսուի թէ ընդօրինակած է “Ղազար Թոխաթ-
ցի” ի դուռն Ս. Ստեփանոսի վարժապետին, գծախտաբար
իւր ուսուցչին՝ Սարճիւան թուականը յայտնի է (Պարու-
շեան ժեշտարէ կը համարի) եւ ոչ քաղաքը, որով գծուա-
րին է նոյնացնելու համար կուտան մը գտնել: Ինչի ծանօթ-
ութիւն է ղազար Եւզովցայի արեղայ մ’ալ,
որ 1598ին ի Բոթայ (Բեթաթա) ի խնդրոյ Ստեփանոս
քահանայի Աւետարան մը կ’օրինակէ: Հմմտ. Բիւզան-
դին 1897, Թ. 350:

² Տղ. Եազովցայան:

³ Իբիւ էջ 70:

“Անմխիթար՝ տխրական, օրեր ապրած է Ղազար. եւ ինչ աւելի կրնար տալ օտար երկինքը Ղարիպի մը, որ բռնութեան առջեւ թուղեցած հեռացած էր բազմամարդ ամենալի հայրենի տնէն...: Անշուշտ յիշեալ “մանուկներն”, որոնց ուսուցչութիւն կ'ընէր, միակ մխիթարութիւններն էին իւր ցաւած սրտին:

1606 թուին փոխադրուած կ'երեւայ Ղազար “ի մայրաքաղաքն Կամենից յերկիրն Ըսուգաց եւ Իլախաց, “յառաջնորդութեան երկրիս տէր Կարապետ երջանիկ վարդապետին, ուր “ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածնին եւ Ս. Նիկողայոսին, կ'աւարտէ նոյն թուականի Սեպտեմբեր 27ին Աւետարանի մ'ընդօրինակութիւնը¹, որուն յիշատակարանին մէջ ինքզինքը “անարժան եւ մեղօք զառածեալ Ղազար լոկ անուն եպիսկոպոս թողաթեցի, կը ստորագրէ:

Այս միջոցին կը տառապէր Ղազար սրտի հիւանդութեամբ մը — “զի յոյժ կարի հիւանդ էի ի սրտէ ցաւէ, (Տաշեան՝ Ցուցակ, էջ 367): Թէ ինչ էր հիւանդութեան պատճառը, ակնարկութիւն չ'ընենք, թերեւս հայրենաթախճութիւնը եղած ըլլայ:

Վերը յիշուած Կարապետ վարդապետը, Լեմբերգի արքեպիսկոպոսն էր, որ յետոյ Կամենիցի ալ եպիսկոպոս ընտրուեցաւ: Ասոր հետ մտերմացած էր Ղազար, թերեւս նոյն իսկ հայրենիքէն: Իր մասին ունիմ անդրադոյն տեղեկութիւններ, զորոնք աւելորդ չեմ համարիր յառաջ բերել հոս՝ լուսաւորելու համար անձնաւորութիւն մը, որ թէ՛ ժամանակին ականաւոր դեմքերէն մին եղած է եւ թէ՛ առանձին կերպով հետաքրքրական է մեզի՝ Ղազարի հետ ունեցած մտերմութեան համար:

Կարապետ վարդապետ ծագմամբ թուրքերէն էր, եւ աշակերտած Պետրոս Կարկառեցւոյ. Գրիգոր Դարանաղցի՝ Ժամանակագրութիւն, էջ 352 կը հաղորդէ իր մասին կարեւոր տողերս, երբ կը խօսի Պետրոս Կարկառեցւոյ գործունէութեան վրայ. “եւ գնացին ընդ հոգեկն նորուն բազմութիւն աշակերտաց, որպէս մեծ Կարապետն Թուրքերէնցի, որ յետոյ երեկ յերջնական, առաջնորդ նստաւ երկու տարի ի Տիրաշէն, որ Ղուրից կատաղութեան ժամանակին էր. որ զայն կողմանց վանորայք թալանեցին եւ զամենայն սրբութիւնքն զխաչերն, զշուրջառ-

նին եւ զամենայն կահք սրբութեանցն. սա գնաց եւ աղաչեաց մեծ Ղուր աղասուն եւ զամենայն որոնեալ գտին եւ ետուն: Եւ յետ այնորիկ գնաց ի Լեհաց աշխարհն եւ անդ վաղճանեցաւ ի Թվին ՌԾԶ (1607): Եւ մեծ զուլում եղեւ մեր Լուսաւորչի Սեպհոյ վանացն, որ զմագաղաթ Աստուածաշունչն ընդ իւր տարաւ եւ յետ վաղճանելոյն այլ ոչ ետուն եւ մնաց առ Գօթացիքն (իմա՝ Լեհաստան) իրր ի բանդի¹: Ինքն է առանց տարակուսի այն “գերերջանիկ եւ աստուածառեալ հայրն հոգեւոր տէր Կարապետ քաջ րարունապետն, պատուական սուրբ վարդապետն, յոյժ սիրող աստուածային տառիցն եւ ջատագով ուղղափառ հաւատոյ եւ ախայեան յաղթող ընդդէմ ամենայն հերձուածոց, որուն խնդրանք ընդօրինակած է Կարապետ արեղայ 1604ին Բերիա-Քիլիս՝ Պետրոս Կարկառեցւոյ օրինակին վրայէն Մատթէոս Ուսհայեցւոյ Ժամանակագրութիւնը: Գրիգոր ի մէջ այլոց կը գրէ անոր մասին թէ “անձանձիր ուսուցանէ զամենայն աշակերտեալսն եւ հովուէ քարոզչութեամբ գտնելոյն ամենայն, եւ կը թուէ “ընդուն աշակերտեալքն զտէր Նահապետ, զտէր Անտոն եւ Գրիգոր մալապն եւ Անդրէաս սարկաւագն²”:

Փոքր Ասիոյ քաղաքական խռովութիւններէն նեղուած՝ հաւանորէն 1605ին, անցած է Եւրոպա, ուր Լեհաստանի բազմանդամ գաղութն ասպնջականած է զինքը, հրաւիրելով նոյն իսկ բազմիւ Յովհաննէս արքեպիսկոպոսի մահուամբ դատարկացած աթոռը (1606): Այս մասին Կամենիցի տարեգիրն արձանագրած է տողերս. “Հայոց թվ. ՌԾԵ (1606). Պարոն Տէր Կարապետ րարունապետ արհիպիսկոպոսն նստաւ ի յեպիսկոպոսութեան վերայ Իլովի քաղաքին եւ ի Կամենից քաղաքին վերայ Քրիստոս ամենակալն զիւր տիրութիւնն բազմաժամանակեայ շնորհեսցէ, եւ հաստատեսցէ ի վերայ սուրբ աթոռ(ոյ) իւրոյ... ամէն: Եւ էր թվ. ՌԾԵ. մարտի 15. եկաւ ի Կամենիցն” (Կամենից, էջ 66): Նոյն իմաստով կը գրէ նաեւ Ստեփանոս Ռոշքա իւր Տարեգրութեան մէջ (յաֆն 1606).

¹ Ակնարկուած Աստուածաշունչն հաւանորէն Մովսէս Իրզնկացւոյ օրինակն էր, որ ապա Վրթանէս Բաբերգարւոյ ընդօրինակութեան հիմ ծառայեց եւ այսպէս Աստուածաշունչի արեւմտեան խմբին (Լեհաստան-Պարսկաստանի գլխաւորաբար տարածուած) նախագաղափարն եղաւ: Մ. Իրզնկացւոյ սկզբնակիր օրինակն յետ ժամանակաց տարուած է Էջմիածին, ուր կը գտնուի այժմ:

² Հմմտ. Պ. Զ. Էկինեան, Մատթէոս Ուսհայեցւոյ մի յիշատակարանը, Արեւելք, 1885, թ. 545:

¹ Այժմ մեր Մատենադարանի թ. 97 Ձեռագիրն. Հմմտ. Ցուցակ, էջ 367, յիշատակարանը նաեւ Կամենից, էջ 168:

